

ГАНДИЗМ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІНДІЇ

Республіка Індія, 60-ту річницю незалежності якої святкуємо у 2007 році, наразі займає особливе місце у геополітичному просторі Південноазійського континенту. Впродовж останнього десятиліття Індія відіграє дедалі активнішу роль у політичних та економічних процесах розвитку в Азії та намагається посилити свою позицію і в глобальному масштабі: одним із „центрів” багатополюсного світу індійці бачать власну країну. Та й за кордоном сучасні політологи серед серйозних гравців на постбіполярній карті світу вже без жодних сумнівів називають Республіку Індію. Зокрема, С.Хантінгтон зазначав з цього приводу: „...Індія може досягти значного економічного зростання і заявити про себе як головного претендента на вплив на світовій арені” [8,182]. До того ж, Індія - одна з небагатьох країн на планеті, яка уособлює цілу цивілізацію - стародавню та самобутню. Відповідаючи на запитання, що є основою прагнень Індії до отримання статусу великої держави, автори монографії "India in the World Order. Searching for Major-Power Status", визначають наступні основні моменти: існуючі геополітичні реалії (розміри та розташування субконтиненту, мільярдне населення), позиція гегемону у Південноазійському регіоні, економічний та військовий потенціал, впевненість у можливості впровадження незалежного зовнішньополітичного курсу [14,3].

Саме цей останній момент насправді є одним з визначальних чинників тієї позиції, яку незалежна Індія посідає тепер і котру вона намагається підвищити найближчим часом. Зовнішньополітичний курс Індії демонструє досить дивне поєднання гуманітарних і прагматичних принципів: з одного боку це, безперечно, - гандизм, з його традиційним для Індії пріоритетом вирішення питань безконфліктним шляхом, а з іншого - посилення безпеки та обороноздатності країни, націлене на захист національних інтересів. Відомий індійський дипломат Дж. Дікшіт зазначав: „В індійській зовнішній політиці існували два виміри: перший - ідеалізм, а з іншого боку, після здобуття країною незалежності, від самих початків, зовнішня політика відрізнялась реалістичністю” [15, 33]. Він же відзначав, що ці два напрями притаманні індійській традиційній науці про міждержавні відносини віддавна, і сформувалися приблизно в один і той самий час, у другій половині I тисячоліття до н.е., перший із них - під впливом ідеї ахімси - незавдання шкоди жодній живій істоті, яку, перейнявшись вченням буддизму, почав запроваджувати імператор Ашока Маур'я; другий - мав коріння у так званій школі Каутільї, міністра імператора Чандрагупти Маур'я, якому приписують авторство тексту „Артхашастри”, найповнішого трактату про суспільно-політичний, державний устрій та міждержавні відносини.

Слід наголосити на тому, що батько нації, як часто називали Мохамдаса Карамчанда Ганді, спирався у формуванні своїх теорій і поглядів не стільки на світовий досвід, скільки саме на традиції суспільного устрою та філософської думки індійців. Це цілком природно з огляду на те, що давність індійської цивілізації, традиційність її культурних цінностей та етичних настанов знайшли відбиток абсолютно в усіх сферах життя. Однією з най-

більш значущих цінностей індійців, індусів і буддистів, зокрема, є доктрина ненасилля. Відомий і той факт, що протягом тисячоліть в індійській історії важко віднайти хоча б кілька прикладів агресії в зовнішньополітичній діяльності, майже всі воєнні сутички є проявом оборонної стратегії, як відомо, не завжди вдалої. „Живи сам і давай жити іншим”, - ось споконвічний принцип міждержавної політики індійців, який знайшов і юридичне закріплення у стародавніх трактатах. Зокрема, найвідоміший авторитет у цій царині - згаданий вище Чанакья Каутілья, визначав кілька основних способів міжнародної діяльності (сьома частина „Артхашастри” має назву „Про шість методів зовнішньої політики”), і серед них війна посідала останнє місце та ставала можливою лише тоді, коли всі спроби вирішити спірні питання мирним шляхом було вичерпано.

Таким чином, можна ствержувати, що гандизм як суспільно-політична течія, став своєрідним продовженням традиційних індійських філософсько-релігійних і морально-правових концепцій, зокрема, в зовнішній політиці незалежної Республіки Індія. Погляди М.Ганді багато в чому - ідеалістські, стали визначальними для ключових моментів державницької стратегії незалежної Індії, яку формував здебільшого Індійський Національний Конгрес (в цій партії М.Ганді домінував упродовж тривалого часу, з 1919 до 1947 року).

Архітектором зовнішньополітичного курсу Республіки Індія взагалі справедливо вважають Дж.Неру, першого прем'єр-міністра й багато в чому - соратника М.Ганді, передусім - у боротьбі за незалежність країни. Важливість питань, пов'язаних з міжнародним становищем незалежної Індії, добре розуміли індійські лідери. Про це свідчить хоча б той факт, що прем'єр-міністр країни залишив за собою також посаду міністра закордонних справ. Ще до здобуття незалежності, 7 вересня 1946 р., Неру виголосив промову, у котрій було чітко викладено основні принципи зовнішньополітичної діяльності майбутньої Індії, націлені на захист її національних інтересів і забезпечення гідної позиції в світі. Окремо наголошувалося на бажанні відмежуватися від будь-яких воєнних блоків, і, натомість, на встановленні дружніх відносин з усіма державами світу, намагання в будь-який спосіб зменшити ризик нової світової війни. „Ми намагаємося, - зазначав Неру, наскільки це можливо, триматися осторонь від політики сили, що її проводять протилежні одне до одного угруповання, яка в минулому призводила до світових воєн і знов може спричинити велике лихо...” [3, с.292].

Така позиція лідера незалежної держави формувалася під впливом ідей Ганді: „Протягом перших десяти років його керівництва зовнішніми справами відбиток гандистського ідеалізму відчувався найбільш помітно, особливо у підтримці руху за мир та роззброєння...” [1, 44]. Згідно „курсу Неру” країна проводила політику уникнення позиції сили та неприєднання до військових блоків. Неру вперше висловив думку, що в майбутньому чотири країни

(США, Радянський Союз, Китай та Індія) посідатимуть найперші позиції у світових справах, при цьому вказував на те, що для його країни визначальними є великий потенціал та вигідне геополітичне розташування, а також незалежна та чітка позиція у міжнародних справах. На думку Дж.Неру, незалежний зовнішньополітичний курс був не лише вибором, а й єдиною можливістю імперативом для Індії як великої цивілізації. Зазначимо, що за минулі 60 років зовнішньополітичний курс Республіки Індії фактично залишався незмінним, він став предметом національного консенсусу. У травні 2004 р., після перемоги на парламентських виборах партії ІНК, міністр закордонних справ К. Натвар Сінгх в одному з перших своїх інтерв'ю (7 червня 2004 р., „Outlook”) у відповідь на запитання, яким є його кредо у зовнішній політиці, зазначив: „Наше кредо свого часу визначив Дж. Неру і воно залишається діючим”. Слід підкреслити, що не йдеться про партійні цінності, адже

уряди, сформовані іншими, не когресистськими партіями та блоками, так само дотримувалися стратегічної зовнішньополітичної лінії.

Справді, широко відомим є той факт, що зовнішньополітичний курс країни за будь-яких умов розвитку внутрішньої ситуації, яка іноді змінювалася кардинально, був предметом "надпартійної" згоди. Поясненням цього певною мірою може бути той факт, що в основі курсу - саме традиційні цивілізаційні цінності індійців, насамперед - теорія ненасилля.

Проявом такої позиції, індійським „ноу-хау" у міжнародній політиці, стали 5 принципів мирного співіснування „панча шила". Вони цілком і повністю узгоджуються з доктриною Ганді-джі, оскільки передбачають взаємоповагу територіальної цілісності та суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи інших країн, рівність і взаємовигоду у відносинах і мирне співіснування. З початку вони були запропоновані як фундамент для побудови мирних відносин між Індією та Китаєм. За роки, що минули, такі принципи співіснування держав різного рівня економічного та політичного розвитку стали не лише кредо індійської зовнішньої політики, а й були сприйняті міжнародною спільнотою, стали підґрунтям для розвитку нових міжнародних відносин у післявоєнному світі, а послідовність Республіки Індія у дотриманні цих принципів згодом призвела до значного підвищення її ролі на міжнародній арені. Свідченням цього та одним із вагомих чинників створення іміджу Індії як послідовної та миролюбної країни стала її роль у Русі неприєднання. Індія стала, як відомо, одним із ініціаторів і активних членів Руху, установча конференція якого відбулася у вересні 1961 року у Белграді, Проте ще раніше, на зустрічі у Бандунгу в 1955 році принципи "панча шила" були проголошені основою зовнішньополітичної діяльності Індії. Цілі та принципи Руху неприєднання визначені в програмних документах цих та інших його форумів: боротьба проти імперіалізму, колоніалізму та неокolonіалізму, апартеїду, расизму та всіх форм гегемонізму та експансіонізму, за мирне співіснування держав, розрядку міжнародної напруженості, припинення гонки озброєнь, за перебудову світових економічних відносин, за новий міжнародний інформаційний порядок [5, 118]. Очевидно, що зміна міжнародної ситуації, розвиток багатополюсного світу ставлять нові виклики Руху неприєднання, позиція якого значно зменшилася після розпаду біполярної системи міжнародних відносин. Головна мета та основні напрями діяльності Руху у зв'язку з цим зазнали істотних змін, і він набуває нового змісту в нових реаліях.

На конференції країн-учасників Руху в лютому 2003 р. в Куала-Лумпурі у зверненні до делегатів А.Б.Ваджаї зазначалося, що Рух має адаптуватись до нових реалій, не відмовляючись при цьому від своїх принципових засад: "Наш погляд на міжнародні проблеми має бути об'єктивним та прагматичним, і ми маємо задекларувати позицію Руху як одну з провідних у багатополюсній конфігурації" [2,128]. Для цього необхідно зосередитися на можливості об'єднання зусиль країн-членів Руху, досягненні консенсусу з основних питань, посиленні співробітництва по лінії південь-південь, боротьбі за пом'якшення негативних наслідків глобалізації для країн, що розвиваються, тобто - на наданні особливої уваги питанням економічного та соціального розвитку.

Попри об'єктивні складнощі, індійці взагалі не схильні до песимізму, вірять у доцільність подальшого існування Руху і завжди пам'ятають, що саме „...завдяки неприєднанню Індія відіграє істотну роль у міжнародних відносинах" [11, 32]. До того ж, незмінною залишається, на думку індійців, сама філософія Руху неприєднання, оскільки в її основі - актуальна й наразі ідея про важливість проведення незалежного зовнішньополітичного курсу. Адже „неприєднання" ніколи не було тотожним пасивності, а навпаки передбачало активну позицію на міжнародних форумах.

Таким чином, неможливо недооцінити вплив ідей М.Ганді на формування зовнішньополітичної стратегії незалежної Індії. Дж. Дікшіт зазначав з цього приводу: „Толє-

рантність, взаємодія, відданість справі миру та намагання уникнути використання сили під час вирішення спірних питань - ось внесок Ганді у спрямування нашої зовнішньої політики" [15, с.40]. До того ж, окрім теорії ненасилля традиційний світогляд індійців передбачав сприйняття світу як єдиної родини („васудгейв кутум бакам"). Свого часу М.Ганді зазначав: „Безумовно, я вірю у єдиний світ, як я можу думати інакше?", і таке його переконання представляє втілення традиційного філософського світогляду, притаманного індійцям від давніх часів, воно було основою відносин Індії з іншими країнами в минулому, і наразі незалежна Індія також дотримується таких поглядів, виступаючи проти встановлення монополярного світового устрою на чолі зі США та проти однобокого прояву глобалізації [10, 17].

Отже, кажучи про сучасний стан зовнішньополітичної діяльності Республіки Індія, необхідно зазначити, що він визначається двома основними факторами. По-перше - це вірність традиційному курсу, в основі якого погляди на світ як єдине ціле („васудгейв кутум бакам"), теорія ненасильства, пріоритет мирних шляхів розв'язання проблем і принципи мирного співіснування ("панча шила").

По-друге, як вже зазначалося, зовнішня політика країни ніколи не була суто ідеалістичною, хіба що в перші після здобуття незалежності роки. Певна ейфорія, що панувала на ті часи серед індійської політичної еліти, розвіялася остаточно після індійсько-китайської війни 1962 року. Відомо, що Дж.Неру досить важко сприйняв ці події, і не тому, що це була певна військова поразка, а саме з тієї причини, що це був крах ідеї мирного співіснування двох великих цивілізацій Сходу. Адже Дж.Неру, перебуваючи під впливом поглядів відомого індійського вченого К.М.Паніккара, мав надію на побудову справді стабільних відносин між Індією та Китаєм на основі принципів „панча шила". З того часу вірність цим принципам у зовнішньополітичній стратегії Республіки Індії завжди узгоджувалася з реальними потребами захисту національних інтересів.

Наразі Індія намагається віднайти власне місце у сучасній системі міжнародних відносин, гідне її ресурсів і міжнародної діяльності, як колись прогнозував Дж.Неру, та активно прагне отримання статусу великої держави. Таким чином, можна казати про посилення прагматичних тенденцій у зовнішній політиці, що певною мірою продиктовано сучасними доволі жорсткими умовами. Серед пріоритетів у зовнішній політиці уряд країни у відповідній програмі-мінімум, прийнятій у червні 2004 р., визначив наступні:

- збільшення стратегічного простору Індії;
- як вищий пріоритет - збереження та зміцнення миру на субконтиненті, взаємовигідні відносини з найближчими сусідами, опорою чого має бути цивілізаційний та історичний зв'язок;
- посилення тенденцій до тісного співробітництва на основі довіри та взаємовигоди з іншими азійськими країнами (регіону Перської затоки, Південно-Східної Азії, району Індійського океану), зокрема - участь у вирішенні іракського та афганського питань, співробітництво з Іраном, використання нових імпульсів для розвитку відносин із Ізраїлем;
- розвиток співробітництва та пошуки конструктивного діалогу з великими державами світу, Росією та США, а також - стратегічне співробітництво з Японією та Євросоюзом;
- плідне співробітництво у міжнародних організаціях з метою осмислення і подальшого здійснення новітніх підходів до проблем сучасності;
- перегляд концепції неприєднання за нових умов, перетворення Руху на своєрідний буфер у подоланні наслідків глобалізації;
- затвердження пріоритетів економічної дипломатії, активний розвиток зовнішньої торгівлі, посилення економічних зв'язків із усіма регіонами світу;
- боротьба з будь-якими проявами тероризму, що загрожує суспільству і демократії;

- сприяння цивілізаційній та релігійній терпимості, взаємодії у світовому масштабі, зокрема, у культурній сфері, охорона культурних цінностей, накопичених людством.

Тож стратегічна лінія залишається принциповою, однак окреме місце посідає той факт, що будь-які (за партійним складом) уряди впродовж останнього десятиліття наполягають на важливості посилення стратегічних позицій Індії, що передбачає, зокрема, й розвиток ракетно-ядерної програми. Слід зазначити, що керівництво країни неодноразово підлягало критиці - як у самій Індії, так і за кордоном, щодо виробництва і випробувань ядерної зброї саме у контексті протиріччя з принципами ненасилля.

Нагадаємо, що вибір на користь розроблення власної ядерної програми був остаточно зроблений Індією у другій половині 60-х років, що зумовив ряд чинників. Передусім на прийняття такого рішення справила враження невдала для Індії прикордонна війна з Китаєм 1962 року та проведення невдовзі цією самою країною ядерного випробування (1964 р.), а також - війна з Пакистаном 1965 року. Протягом наступного десятиріччя Індія „...опинилася перед фактами поширення та активного розгортання ядерної зброї навколо її території, з активним нарощуванням ядерного потенціалу Китаєм. США та СРСР розмістили ядерну зброю в Індійському океані, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні від Гаваїв до о-ва Дієго Гарсія...” [7, 94]. З огляду на існуючі загрози та завдяки створеним власноруч, як стверджують індійські джерела, ядерним технологічним потужностям, 18 травня 1974 року було проведене ядерне випробування на полігоні Покхран (штат Раджастхан). Підземний ядерний вибух був проведений за наказом особисто прем'єр-міністра країни І.Ганді. Відтоді Республіка Індія стала так званою „країною з ядерними можливостями”, і далі розвивала ядерну енергетику. Тож ядерні випробування навесні 1998 року не стали великою несподіванкою: на них очікували, проте все-таки багатьох у світі здивував той факт, що на них наважилися.

11 травня 1998 року на полігоні Покхран стався один вибух звичайного ядерного пристрою (15-20 клтн), один - малої потужності та один - водневий. 13 травня відбулися ще два випробування малої потужності (по 5 кілотон). Самостійно розроблена технологія стала результатом співпраці Департаменту атомної енергії та Організації оборонних досліджень і розвитку Індії. Ядерні вибухи було проведено всього через два місяці після того, як до влади в Індії прийшов націоналістично налаштований коаліційний уряд на чолі з А.Б.Ваджаї. Новий прем'єр одразу проголосив "Національну програму дій" своєї партії, одним і пунктів якої стала активізація ядерної політики країни. (Реакція з боку Пакистану була миттєвою: вже 28 та 30 травня на полігоні Чагай загалом пройшло сім випробувань пакистанської ядерної зброї, які в самій країні сприйняли як національне свято, перемогу на шляху постійного суперництва з Індією).

Відомо, що ядерні випробування, проведені Індією та Пакистаном, здебільшого викликали негативну реакцію у світі. Президент США Б.Клінтон після другої серії вибухів в Індії оголосив про введення економічних санкцій проти неї як на рівні двостороннього співробітництва, так і МВФ. Пізніше аналогічні дії було здійснено й проти Пакистану. Проте не всі члени "ядерного клубу" дійшли такого самого рішення. Зокрема, Велика Британія вагалася щодо введення санкцій, а Франція та Росія взагалі виступили проти таких. Водночас керівництво Росії виказало жаль з приводу того, що Індія провела ядерні випробування. Так само й Україна, яка на той час вже мала статус без'ядерної держави, заявила, що засуджує дії Індії, але до санкцій приєднається лише у разі введення їх Радою Безпеки ООН [4].

Попри таке негативне сприйняття світовою спільнотою, а також - на доволі сильну критику в середині індійського суспільства, керівництво країни вважає ядерні випробування цілком логічним та виваженим кроком. Еволюція ядерної політики Індії в жодному разі не передбачає, на думку її лідерів, відмови від принципів гандизму. Йдеться абсо-

лютно про інше, а саме про нереалістичність політики роззброєння, в тому числі - ядерного, що показує розвиток подій у світі останнім часом. "Неру висунув пропозицію про „нульовий варіант, тобто відмову всіх країн від ядерної зброї. Це не спрацювало. Тож чи могла Індія залишатися нічим свідком і не дбати про свою безпеку?.. Сила поважає силу, а не слабкість", - стверджує президент країни Абдул Калам [12, 108-112]. Індія має дбати про свої стратегічні інтереси, і ядерний потенціал дає змогу вести на рівних діалог з провідними країнами світу.

Як вчений, причетний до розробки ракетно-ядерної програми Індії, доктор А.П.Дж.Абдул Калам з цього приводу зазначав: "У мене не було ніяких сумнівів. Створюючи таку зброю, я фактично забезпечую мир для своєї країни. Відтепер жодна країна не наважиться напасти на нас..." [9, 47]. Той факт, що Індія скористалась правом ядерного вибору і власноруч розробила свою ядерну програму, на його думку, відповідає потребам часу, але не заважає вірити у світ без насилля. Набуття фактичного ядерного статусу в Індії розглядають як „належне", додаток до великих ресурсів країни, саме цей чинник висувається на доказ об'єктивного підвищення статусу держави на світовій арені. З іншого боку, для втілення в життя мрій про розвинену, конкурентоспроможну і процвітаючу Індію передусім необхідні мир та безпека. Розуміння цієї необхідності сприяло прийняттю індійським урядом мораторію на подальші ядерні випробування.

Підбиваючи підсумки, хотілося б зазначити: традиційні для індійського світосприйняття принципи ненасилля, що становлять основу гандизму, значною мірою визначили й зовнішньополітичну стратегію держави. Постать Ганді, справжнього „батька нації", який привів цю націю до незалежності у вкрай незвичний для решти людства спосіб, є передусім прикладом справжнього служіння своєму народу. Сам Ганді називав себе „політиком, який намагається бути святим", а згодом багато вчених та провідних діячів світу визнають його як неперевершеного майстра політичного компромісу та „найчистіший взірець харизматичного лідера ХХ століття" [6,119].

Феномен гандизму ще довго приваблюватиме філософів, громадських та політичних діячів всього світу (прикладів можна навести дуже багато - від вчення великого російського гуманіста та письменника Льва Толстого до конкретних політичних подій - „оксамитових революцій" у Центрально-Східній Європі чи „помаранчевої революції" в Україні), цей досвід вивчається, а в самій Індії знов і знов згадують про велику духовну місію цієї країни, адже сам Махатма Ганді стверджував, що ненасилля - це спосіб життя, і Індія має довести це світові. З цього приводу слід згадати зовсім недавню подію - міжнародну конференцію, організовану партією ІНК і проведена в Делі в річницю вбивства М. Ганді - 30 січня. Ця подія була присвячена проблемам миру та ненасилля у контексті розвитку філософії гандизму у ХХІ столітті. Звертаючись до авторитетного зібрання з вітальною промовою прем'єр-міністр Індії доктор Манмохан Сінгх підкреслив, що ця конференція - „молебень... на вшанування того важливого і актуального послання, яке залишив нам Махатма Ганді". Далі він продовжив: „Багато політичних ідеологій прийшли та вже пішли з життя протягом останнього сторіччя... І лише одна політична філософія, я вірю в це, залишиться актуальною настільки довго, наскільки людство буде прагнути миру - у середині наших суспільств, миру між націями та миру з природою, її ідеї та цінності ми асоціюємо з ім'ям Махатми Ганді" [16]. На підтвердження справедливості цих слів слід зазначити, що у дводенній роботі форуму взяли участь 296 делегатів - відомі політики, чинники найвищого рангу, лауреати Нобелівської премії, представники багатьох політичних партій та провідні лідери суспільних організацій з усіх куточків світу, які зробили гасла гандизму принципом свого життя та професійної діяльності, передусім боротьби за мир та права людини.

Список літератури

1. Белокреницкий В.Я., Москаленко В.Н., Шаумян Т.Л. Южная Азия в мировой политике. - Москва, 2003.
2. Борділовська О.А. Республіка Індія: у пошуках власного шляху: Навчальний посібник. - Київ, 2005.
3. Володин А., Шаститко П. Пусть не обманет надежда. -Москва, 1990.
4. Галака С.П. Проблеми ядерної зброї після ядерних випробувань в Індії та Пакистані // Вісник Дипломатичної академії. - №2,1999.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. Навчальний посібник. - К., 2001.
6. Мартышин О. В. Политик и святой (к 50-летию гибели Махатмы Ганди) // Восток, №5, 1998. - с. 108-124.
7. Семенець О.Є. Сучасна Індія. Наука, технологія, стратегічні сектори. - К., 2006.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Москва, 2003.
9. Ченгаппа Р. Как создавалось ядерное оружие Индии//Азия и Африка сегодня.- №3, 2003. - с.47-55.
10. Шукла Д. Индийская дипломатия на протяжении веков // Индия. Перспективы. - Июль, 2002. -с. 17-19.
11. Юрлов Ф. Индия в мировой политике // Азия и Африка сегодня. -№7, 2005.
12. Abdul Kalam A.P.J. Ignited minds. Unleashing the power within India.- New Delhi, 1998.
13. Abdul Kalam A.P.J. with Rajan Y.S. India 2020: Vision for the New Millennium. - New Delhi, 1998.
14. Baldev Raj Nayar, Paul T.V. India in the World Order. Searching for Major-Power Status. Cambridge university press, 2003.
15. Dixit J.N. Makers of Indian foreign policy. - Delhi, 2004.
16. <http://goidirectory.nic.in>